

Самойлова Т.А.,
асистент
Чортківський інституту підприємництва та бізнесу
Тернопільський національний економічний університет

КАПІТАЛ ТА ЙОГО РОЛЬ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕФЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. Досліджено суть та класифікацію капіталу підприємства, розглянуто основні принципи формування капіталу підприємства, динаміку структури капіталу та її вплив на фінансову стійкість підприємства.

Annotation. Investigational essence and classification of capital of enterprise, basic principles of forming of capital of enterprise of, capital structure and its influence are considered on financial firmness of enterprise.

Ключові слова: капітал, власний капітал, позиковий капітал, структура капіталу, принципи формування.

Постановка проблеми. Реформування форм власності в Україні, перехід на ринкові умови господарювання, намір наблизитись до євроспільноти, створення нового механізму господарювання спричинило виникнення невідкладних проблем та викликів. У зв'язку з цим виникає необхідність пошуку нових засобів і методів організації фінансово-господарської діяльності, що відповідають вимогам світових стандартів. Питання формування та використання капіталу, як основи підприємницької діяльності, важливого показника фінансової стійкості підприємства, є тим елементом економіко-правової діяльності, без оптимальної побудови якого неможливий швидкий розвиток бізнесу та міжнародних виробничих відносин.

Капітал підприємства основний фактор виробництва, провідне джерело формування добробуту його власників, характеризує фінансові ресурси підприємства, тому виникає об'єктивна необхідність подальшого поглиблення теоретичних досліджень і методологічних розробок щодо питань формування, використання та обліку капіталу підприємства, пошуку напрямів збільшення власного капіталу і зменшення залежності від позичкового капіталу з метою ефективної господарсько-фінансової діяльності та отримання стабільного прибутку.

Отже, на основі зазначеного вище, можна стверджувати, що з теоретичної та практичної точки зору питання формування та, використання та управління капіталом є надзвичайно актуальними, особливо на сучасному етапі функціонування економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі дослідження вивчені праці зарубіжних і вітчизняних вчених-економістів, зокрема: К. Маркса, І. Фішера, Дж.Р. Хікса, Е. Брукінга, І.Т. Балабанова, І.О. Бланка, В.В. Ковальова, А.Г. Грязнової, Т.В. Чечелева, О.Л. Гапоненко, Г.Н. Богачева, Ю.М. Воробйова, О.А. Грішнова, Є.В. Калюги, О.В. Шевчука, І.К. Губіна, В.Я. Савченка, Г.О. Партина, Ф. Голова, Ф.Ф. Бутинець, Б.Ф. Усача, В.С. Білоусько, О.М. Шендрика, І.М. Павлюка, Н.М. Ткаченко, О.Т. Подцерковного, О.А. Петрик, М.І. Савлука, законодавча база щодо питань організації обліку, аналізу і аудиту капіталу підприємства. Внесок у дослідження питань, пов'язаних з капіталом даних вчених є надзвичайно вагомим. Зокрема К. Маркс розглядав капітал як частину суспільних відносин, підкреслюючи те, що капітал – це вартість, що створює нову вартість. Велику увагу приділяли питанню еволюції категорії «капітал», зокрема такі вчені як Ю.М. Воробйов, А.Г. Грязнова та інші. Так, західні економісти Дж. Хікс, П. Хейне, С. Фішер, Р. Дорнбуш, К.Р. Макконел, дотримуються класичного розуміння капіталу, визначають його як виробничі ресурси (засоби виробництва, товари виробничого призначення). І.О.Бланк визначає капітал підприємства як «введені у відтворювальний процес капітальні блага».

Для своїх цілей економісти розглядають поняття капіталу з двох сторін. З однієї сторони капітал підприємства характеризує загальну вартість засобів у грошовій, матеріальній і нематеріальній формах, інвестованих у формування його активів. При цьому характеризується напрямом вкладення засобів. З іншого боку, якщо розглядати джерела фінансування, можна відзначити, що капітал – це можливість і сукупність форм мобілізації фінансових ресурсів для одержання прибутку.

Як бачимо, існує чимало поглядів на походження категорії «капітал». Вони відрізняються один від одного, у зв'язку з тим, що формувалися у різні часи, за різних економічних відносин. Тому, нині є необхідні новітні дослідження суті категорії «капітал», класифікації та визначення його ролі у діяльності підприємства, з метою пошуку шляхів ефективного його використання.

Постановка завдання. Дослідження суті капіталу, його систематизації та джерел формування з метою розробки практичних рекомендацій, спрямованих на оптимізацію структури та ефективного використання капіталу підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ринкова економіка являє собою розвиток підприємств різних організаційно-правових форм, що засновані на різних видах приватної власності, появу нових власників – як окремих громадян, так й трудових колективів підприємств. З'явився такий вид економічної діяльності, як підприємництво – це господарська діяльність, тобто діяльність, пов'язана із виробництвом та реалізацією продукції, виконанням робіт, послуг або продажем товарів, необхідних споживачу. В даній ситуації різко підвищується значимість управління фінансовими ресурсами. Від того, наскільки ефективно та доцільно вони трансформуються в основні та обігові кошти, залежить фінансовий добробут підприємства загалом, його власників та працівників. Фінансові ресурси в цих умовах набувають особливого значення, оскільки вони трансформуються в будь-який вид ресурсів. Загальновідомо, що суб'єкти господарювання розпочинають свою підприємницьку діяльність за умови первинного нагромадження капіталу для забезпечення господарської діяльності. На підставі зазначеного вище, можна стверджувати, що базисом створення та розвитку підприємства є саме капітал.

Капітал – це економічна категорія, що відома давно, але отримала новий зміст в умовах ринкових відносин. Як основна економічна база для створення й розвитку підприємства, капітал у процесі свого функціонування забезпечує інтереси держави, власників і персоналу.

Розглядаючи економічну суть капіталу підприємства, на нашу думку, варто звернути увагу на такі його характеристики:

1. Капітал підприємства є основним фактором виробництва.
2. Капітал характеризує фінансові ресурси підприємства, що забезпечують отримання доходу. В цій ролі капітал може виступати ізольовано від виробничого фактора – у формі позичкового капіталу, який забезпечує формування доходів підприємства не у виробничій (операційній), а у фінансовій (інвестиційній) сфері його діяльності [5, с. 152].
3. Капітал є основним джерелом створення добробуту для його власників. Капітал забезпечує необхідний рівень добробуту його власників як у поточному, так і в перспективному періодах.

4. Капітал підприємства виступає основним мірилом його ринкової вартості. В даній ролі, перш за все, виступає власний капітал підприємства, який визначає обсяг його чистих активів. Водночас, обсяг власного капіталу, що використовує підприємство, характеризує і потенціал залучення ним позикових фінансових засобів, які забезпечують отримання додаткового прибутку.

5. Динаміка капіталу підприємства є важливим барометром рівня ефективності його господарсько-фінансової діяльності. Здатність власного капіталу до зростання високими темпами, характеризує високий рівень формування і ефективний розподіл прибутку підприємства, його спроможність підтримувати фінансову рівновагу за рахунок внутрішніх джерел. І навпаки, зниження обсягу власного капіталу є, як правило, наслідком неефективної, збиткової діяльності підприємства [5, с. 156].

Капітал відіграє суттєву роль в економічному розвитку підприємства й забезпеченні інтересів держави, власників і персоналу виступає основним об'єктом фінансового управління підприємством.

Під загальним поняттям «капітал підприємства» розуміють різні його види, які характеризуються десятками термінів.

Звідси виникає нагальна необхідність відповідної систематизації термінів, що використовуються в дослідженні. Така систематизація проведена нами за найважливішими класифікаційними ознаками:

1) За належністю підприємству:

а) власний капітал показує загальну вартість засобів підприємства, що належать йому на правах власності та використовуються ним для формування відповідної частини його активів [2, с. 175];

б) позиковий капітал характеризує залучення для фінансування розвитку підприємства на основі повернення коштів або інших майнових цінностей;

2) За цілями використання:

а) виробничий капітал відображає засоби підприємства, які інвестовані в його операційні активи для здійснення виробничо-збутової діяльності;

б) позиковий капітал є тією його частиною, що використовується у процесі інвестування в грошові інструменти (короткострокові та довгострокові депозитні вклади в комерційних банках), а також боргові фондові інструменти (облігації, депозитні сертифікати, векселі тощо) [3, с. 300];

в) спекулятивний капітал характеризує ту частину, що використовується у процесі здійснення спекулятивних фінансових операцій (базуються на різниці в цінах);

3) За формами інвестування:

а) капітал у фінансовій формі;

б) капітал у матеріальній формі;

в) капітал у нематеріальній формі.

Капітал у цих трьох формах використовується для формування статутного капіталу підприємства;

4) За об'єктами інвестування:

а) основний капітал характеризує ту частину капіталу, що використовує підприємство;

б) оборотний капітал показує ту його частину, що інвестована в усі види його оборотних активів;

5) За формами знаходження у процесі кругообігу:

а) капітал у грошовій формі;

б) капітал у виробничій формі;

в) капітал у товарній формі;

6) За формами власності:

а) приватний капітал;

б) державний капітал;

7) За організаційно-правовими нормами [3, с. 311]:

а) акціонерний капітал – капітал підприємств, створених у формі акціонерних товариств;

б) пайовий капітал – капітал партнерських підприємств-товариств з обмеженою відповідальністю, командних товариств тощо;

в) індивідуальний капітал – капітал індивідуальних підприємств;

8) За характером використання в процесі:

а) працюючий капітал характеризує ту його частину, яка бере безпосередньо участь у формуванні доходів і забезпеченні операційної, інвестиційної та фінансової діяльності;

б) непрацюючий (мертвий) капітал відображає ту його частину, яка інвестована в активи, а вони не беруть безпосередньої участі в здійсненні різних видів господарської діяльності підприємства і формування його доходів. Прикладом такого капіталу є засоби підприємства, які

встановлені у приміщення та устаткування, що не використовуються; у виробничі запаси для продукції, що знята з виробництва; у готову продукцію, на яку повністю відсутній попит;

- 9) За характером використання власниками:
- а) споживчий капітал після його розподілу на цілі споживання втрачає функції капіталу (це виплати дивідендів, відсотків, задоволення соціальних потреб персоналу тощо);
  - б) нагромаджуваний капітал характеризує різні форми його приросту в процесі капіталізації (прибутку, дивідендних виплат тощо);
- 10) За джерелами залучення:
- а) національний (вітчизняний) капітал;
  - б) іноземний капітал;
- 11) Відповідно до правових норм функціонування:
- а) легальний капітал;
  - б) «тіньовий» капітал.

Основною метою формування капіталу підприємства є задоволення потреби у придбанні необхідних активів і оптимізації його структури з позиції забезпечення умов ефективного його використання. Отже, із урахуванням цієї мети, процес формування капіталу підприємства базується на основі таких принципів [6, с. 115]:

1. Врахування перспектив розвитку господарської діяльності підприємства – це процес формування обсягу і структури капіталу підпорядкований завданням, що забезпечують його господарську діяльність не тільки на початковій стадії функціонування підприємства, але й в найближчій перспективі. Забезпечення перспективності формування капіталу підприємства досягається шляхом включення всіх розрахунків, які пов'язані із його формуванням, у бізнес-план проекту створення нового підприємства.

2. Забезпечення відповідності обсягу капіталу, який залучається, до обсягу активів підприємства, що формуються. Загальна потреба в капіталі підприємства ґрунтується на його потребі в оборотних та необоротних активах.

3. Створення умов для мінімізації витрат щодо формування капіталу з різних джерел.

4. Досягнення високоефективного використання капіталу в процесі господарсько-фінансової діяльності. Реалізація даного принципу забезпечується шляхом максимізації показника рентабельності власного капіталу за прийнятним для підприємства рівнем фінансового ризику.

5. Забезпечення оптимальності структури капіталу з позицій його ефективного функціонування. Високий кінцевий результат діяльності підприємства значною мірою залежить від структури капіталу. Структура капіталу – це співвідношення власних і позикових фінансових засобів, які використовує підприємство у процесі своєї господарсько-фінансової діяльності [7, с. 242]. Структура капіталу впливає на рівень рентабельності активів і власного капіталу, тобто на рівень економічної та фінансової рентабельності підприємства; визначає систему коефіцієнтів фінансової стійкості та платоспроможності, тобто рівень основних фінансових ризиків. Отже, можна стверджувати, що структура капіталу має великий вплив на ефективність діяльності підприємств. Для прикладу розглянемо показники структури капіталу та їх зміни за останні три роки Державного підприємства «Лісове господарство» у Чортківському районі Тернопільської області.

Таблиця 1

Показники структури капіталу підприємства

Показники	Роки			Відхилення	
	2005	2006	2007	2005р. до2007р	2006р. до2007р.
Власний капітал	3514,0	3517,0	3572,0	+58,0	+55,0
Постійний капітал	3535,0	3569,7	4060,0	+525	+490,3
Робочий капітал	3,0	102,9	43,0	+40,0	-59,9
Власні обігові кошти	3,0	102,9	43,0	+40,0	-59,9
Найбільш ліквідні активи	3,0	10,1	17,0	+14,0	+6,9
Активи, що швидко реалізуються	871,0	652,3	820,0	-51,0	+167,7
Активи, що реалізуються повільно	619,0	704,6	886,0	+267,0	+181,4
Активи, що реалізуються важко	3532,0	3466,8	4017,0	+485,0	+550,2
Найбільш термінові зобов'язання	849,0	736,8	1320,0	+471,0	+583,2
Короткострокові пасиви	257,0	309,5	34,0	-223,0	-275,5
Довгострокові пасиви	-	52,7	468,0	+468,0	+415,3

Однією з найважливіших характеристик фінансового стану підприємства є стабільність його виробничо-господарської діяльності в рамках довгострокової перспективи. Стабільність діяльності підприємства пов'язана із загальною структурою капіталу, ступенем його залежності від кредиторів і інвесторів. Річ у тому, що чимало фірм надають перевагу вкладанню в справу мінімуму власних засобів, а фінансувати його за рахунок грошей, узятих у борг. А маючи стабільну фінансову структуру власних засобів, підприємство має можливість залучати до себе інвесторів. Отже, доцільно дослідити залежність підприємства від позиченого капіталу. Це зробимо за допомогою аналізу показників динаміки пасивів підприємства.

Таблиця 2

Динаміка структури пасивів

Показники	Роки			Зміни			
	2005	2006	2007	2005р.	2006р.	2005р.	2006р.
				2007р.	2007р.	2007р.	2007р.
				В абсолютних величинах		У питомій вазі	
Реальний власний капітал	3514,0	3517,0	3572,0	+58	+55	-9,8	-9,9
Позичені засоби	1106,0	1099,0	1822,0	+716	+723	+9,8	+9,9
Разом джерел засобів	4620,0	4616,0	5394,0	+774	+778	-	-
Коефіцієнт автономії	0,76	0,76	0,66	-0,1	-0,1	-	-
Коефіцієнт співвідношення позичених і власних засобів	0,31	0,31	0,51	+0,2	+0,2	-	-

Коефіцієнт автономії (K_A) показує, наскільки підприємство незалежне від позикового капіталу. Вважається, що чим більшою є сума власних коштів підприємства, тим більша можливість упоратися з непередбачуваними ситуаціями, що виникають у ринковій економіці, і менше ризикують кредитори підприємства. Стабільно високе значення K_A підприємства свідчить про можливість одержання кредитів [7, с. 246]. Отже, на основі даних таблиці 2, можемо спостерігати стає високе значення коефіцієнта автономії протягом 2005-2006 років, але вже в 2007 році він знижується.

Коефіцієнт співвідношення позикових і власних коштів. Він показує, скільки позикових коштів підприємство залучає на 1 грн. вкладених в активи власних коштів і характеризує фінансову незалежність підприємства від залучення позикових коштів. Підприємства з низьким рівнем боргу мають нижчий рівень ризику, але менші можливості успішної діяльності. Зазвичай, підприємства в умовах спаду економіки намагаються мати низький рівень боргу, але підвищують його при піднесенні економіки.

Висновки з даного дослідження. Отже, на основі зазначеного вище, можна стверджувати, що капітал є економічною базою створення підприємства й відіграє важливу роль як у забезпеченні ефективної діяльності самого підприємства, так й інтересів власників та держави загалом. Вивчення поданої класифікації і принципів формування капіталів сприяє покращенню управління структурою капіталу, що призведе до інтенсивного та раціонального його використання. Велику роль для характеристики фінансового стану підприємства відіграє аналіз зміни структури капіталу, що дає змогу чітко оцінити залежність підприємства від кредиторів та інвесторів, а також показує співвідношення власного та позикового капіталу. Дослідивши структуру капіталу підприємства, стає можливим покращення управління нею, з метою підвищення фінансової незалежності та привернення уваги інвесторів.

Використана література

1. П(с)БО-5 «Звіт про власний капітал», затверджене наказом МФУ від 31.03.99 р. №87, зареєстрованим у МЮУ 21.06.99 р. №399/3692.
2. Бухгалтерський облік капіталу підприємства (власності, пасивів): моногр. / В.В. Сопко; Київ: нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана, Ун-т економіки і права «КРОК». – К.: Центр навч. л-ри, 2006. – 312 с. – Бібліогр.: С. 247-263. – укр.
3. Бухгалтерський облік в Україні. Навч. посібник. За ред. Р.Л. Хом'яка, В.І. Лемішовського. – 7-ме вид., доп. і перероб. – Львів: Національний університет «Львівська політехніка», «Інтелект – Захід», 2008. – 1224 с.
4. Бухгалтерський облік для економістів і правознавців: навч. посіб. / Л.Є. Берадзе, Т.А. Бондар, М.О. Воронова, Л.О. Галат, І.А. Герасимович, О.В. Ісай, В.Б. Кириленко, В.Г. Козак, Ю.А. Кузьмінський, П.Ю. Нечай; Держ. вищ. навч. закл. «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». – К., 2007. – 647 с. – укр.
5. Коробов М.Я. Фінанси промислового підприємства: Підручник. – К.: Либідь, 2005.
6. Поддєрьогін А.М., Буряк Л.Д., Нам Г.Г. та ін. Фінанси підприємств – К.: КНЕУ, 2002. – 384 с.
7. Попович П.Я. Економічний аналіз діяльності суб'єктів господарювання. Підручник. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – 416 с.